

TEVFİK RIZA BEY

Doç. Dr. Vahibe Türkan DOĞRUÖZ

15 Kasım 1914-18 Şubat 1916 tarihleri arasında Çanakkale’de Kilitbahir Goncasu Telsiz Telgraf Telefon İstasyonu’nda görev yapan Tevfik Rıza Bey’e ait günlüklerin ve mektupların eşi Belkıs (Tansuğ) Hanım tarafından küçük bir sandık içinde saklaması bizim Çanakkale Savaşları’na farklı bir gözle bakmamızı sağladı. Sandık içindeki evraklar incelendiğinde Tevfik Rıza Bey tarafından büyük bir kısmı Fransızca olarak yazılmış günlüklerinin tutulduğu 4 adet cep defteri ile 479 mektuba ulaşıldı. Mektupların 271 adedi Tevfik Rıza Bey’e 208 adedi de eşi Belkıs Hanım’a aitti. Fransızca’yı mektuplaşacak kadar çok iyi bilmeleri gerek Belkıs Hanım’ın gerekse Tevfik Rıza Bey’in iyi bir eğitim aldıklarının göstergesidir. Mektupların ve günlüklerin Fransızca olmasının en önemli nedeni ise savaş ortamında yazılmış olmaları ve sansürden çekinilmesidir. Tevfik Rıza Bey, Fransızcanın yanı sıra İngilizce ve Almancayı da iyi bilmektedir. Savaş sırasında görüştüğü Alman subaylarının Tevfik Rıza Bey’in üç dili çok iyi bilmesi karşısında yaşadıkları şaşkınlık özellikle de Fransızca’yı bir Fransız gibi konuştuğunu söylemeleri dikkat çekicidir. Tevfik Rıza Bey bu anları şu satırlarla ifade etmiştir: “Dün sabah, bir Alman Baron merkezimizi ziyarete geldi. Makinelerin bulundukları odaları gösterdim. Baronla İngilizce konuştuk. Birden ona bizim... anlatırken, bana Fransızca olarak bu dili bilip bilmediğimi sordu. Ben de Fransızca olarak biraz bildiğimi söyledim. Bir Fransız gibi konuştuğumu söyledi. Bir Türk subayının birkaç yabancı dil bilmesi onu şaşırttı. Adresimi aldı. Almanya’dan bana gazeteler gönderecek.”

Tevfik Rıza Bey’in günlüklerinin tutulduğu defterler, 2017 yılında incelenerek kitap olarak basılmıştır. Mektupların okunması da torunu E. Yasemin Yücetürk tarafından yapılmakta olup çalışmaları halen devam etmektedir. Tevfik Rıza Bey’in biyografisi günlükler ve okunmuş olan mektuplardaki bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır.

Ali Rıza Bey’in dört çocuğunun en büyüğü olarak 1889 yılında İzmir’de doğan Tevfik Rıza Bey, Beyrut Frerler (Rahipler) Mektebini bitirdik-

ten sonra üniversite öğrenimini Paris Elektrik Okulunda tamamlayarak Elektrik Mühendisi unvanını aldı. Paris’e gidiş nedenini nişanlısı Belkıs Hanım’a yazdığı mektubundan öğreniyoruz.

“On bir yaşımdan beri yatılı okulda okudum. Ayda bir kez ailemi görebiliyordum. Büyük tatillerde ise, ailem şehirden ayrılamadıkları için; ben yalnız başıma ya Bruman’a, ya da Savfar’a gidiyordum. Seneler böyle geçti. Ailemle aramda bir uçurum açılmaya başladı. Beraberken onları tanıyamaz oluyordum. Aralarında kendimi yabancı hissediyordum... Bunun üzerine Avrupa’ya gittim. Beş yıl boyunca orada yaşadım.”

Paris’ten sonra bir süre Londra Western Elektrik Şirketinde telefon üzerine uzmanlık eğitimi aldı. Balkan Savaşlarının patlak vermesi üzerine 1912 yılında Osmanlı Ordusu için gönüllü olarak telefon üretiminde çalışmak istedi. Ancak bu talebinin sonucu hakkında bir bilgiye ulaşamadık:

“...Paris Elektrik Mektebi mezunlarından olup Londra’da Western Elektrik şirketinde telefon ihtisasında bulunan Tevfik Rıza Bey bu kere Balkanlarda zuhur iden muharebede Ordu-yı Osmani için telefon inşaatında gönüllü olarak istihdam olunmak...”

Londra’dan İstanbul’a dönen Tevfik Rıza Bey, Western Elektrik Şirketi’nin İstanbul ofisinde şef olarak çalışmaya başladı. Belkıs Hanım’a yazdığı mektubunda iş yerinin İstanbul Tahtakale’de elektriği, kaloriferi ve asansörü bulunan dört katlı görkemli bir bina olduğunu anlatmaktadır. Şirketin teknik ve yönetim bölümü de aynı binadadır.

1914 yılı Eylül ayında İşkodra Valisi Bedri Paşa ve Mutahhare Hanım’ın kızları Belkıs Hanım’la evlenen Tevfik Rıza Bey, aynı yıl Kasım ayında askere alındı ve telsiz telgraf ihtiyat zabiti olarak Çanakkale’ye gönderildi. 1914-1916 yılları arasında Kilitbahir Goncasu Telsiz Telgraf Telefon İstasyonu’nda çalışan Tevfik Rıza Bey, 1916 Şubat ayı sonunda Almanya’dan gelen bir telsiz makinesini kullanmak üzere Lüleburgaz’a tayin edilerek Lüleburgaz Müfreze Komutanlığı görevine getirildi. Tevfik Rıza Bey’in bundan sonraki hayatı ile ilgili bilgilere Belkıs Hanım’ın kayınpederi Ali Rıza Bey’e yazdığı mektubundan ulaşmaktayız. Lüleburgaz’daki görevini başarı ile yerine getirebilmek için gece gündüz çalışan Tevfik Rıza Bey, bir akşam kar

ve yağmurun altında sabaha kadar çalışınca ciğerlerinden rahatsızlandı ve tedavi için İstanbul gönderildi. İyileşerek Lüleburgaz'a görevinin başına dönen Tevfik Rıza Bey, yeniden hastalandı ve bu defa İsviçre Davos Guardaval Sanatoryumu'nda tedavi gördü. İsviçre'de beş ay kalan Tevfik Rıza Bey iyileşemeyerek 13 Aralık 1916 günü vefat etti. Mezarı Davos'ta bulunan Tevfik Rıza Bey'in mektupları ve günlükleri vefatından sonra sanatoryum yetkilileri tarafından ailesine gönderilmiştir.

Tevfik Rıza Bey'in günlük tutmuş olması hem savaşı bizlere aktarması bakımından hem de mühendislerin savaştaki rollerini anlamamız açısından büyük bir şans olmuştur. Eşi Belkıs Hanım'ın "Bu defteri size beni sık sık ve daima düşünmek zorunda bırakmak için gönderiyorum." Notunu yazarak Çanakkale'ye gönderdiği defterlerde Tevfik Rıza Bey, duygularını, heyecanlarını, korkularını, umutsuzluklarını ve yaşama tutunma çabalarını kaldığı iki yıl boyunca hemen hemen her gün uzun uzun yazarak anlatmıştır.

Belkıs Hanım'ın fotoğrafının altına yazdığı ithafıyla başlayan birinci defter 108 sayfa olup 17 Kasım 1914-21 Ocak 1915 tarihleri arasındaki olayları anlatmaktadır. Günlüğün 19. Sayfasında Tevfik Rıza Bey tarafından çizilen haritada Telsiz Telgraf Telefon İstasyonunun, Kilitbahir Tabyalarının, Hamidiye Tabyasının, Yıldız Tabyasının, Mesudiye'nin çevresindeki projektörlerin yerleri, tarlalar ve şehir merkezi görülmektedir.

4 Şubat 1915-13 Mart 1915 tarihleri arasında kapsayan ikinci defter 112 sayfadır. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bazı resmî raporların ve alıntılarında bulunduğu defterin 8 Mart 1914 tarihli sayfasında Tevfik Rıza Bey'in "Savaşa Katılmış Düşman Gemiler" başlığı altında İngiliz: Agamemnon, Lord Nelson; Fransız: Suffren, Bouvet, Gaulois, Charlemagne kruvazörlerinin boğazdaki yerlerini gösteren haritası bulunur.

18 Mart 1915-21 Nisan 1915 tarihleri arasındaki bir aylık zamanı kapsamasına rağmen en uzun defter 179 sayfa ile üçüncü defterdir. Bu defterde 1915 Mart ayı içinde yaşanan heyecanlı ve korku dolu anlar uzun uzun anlatılmıştır. Özellikle 18 Mart günü ve onu takip eden birkaç günün olayları adeta saat saat yazılmıştır.

22 Nisan 1915-18 Şubat 1916 tarih aralığının

da olmasına rağmen 80 sayfa ile en kısa günlük olan dördüncü defterde Tevfik Rıza Bey'de görülen bıkmıklık, sinirlilik ve çaresizlik hali gözlenmektedir. Kendisinin de "sadece çiziktiriyorum" dediği defteri bir an evvel bitirmek istercesine harfleri büyük büyük ve düzensiz yazmıştır. Bunda 8 Ağustos 1915'te doğan kızı Mevhibe Nesrin'e duyduğu özlemin de etkisi görülmektedir. 1914-1916 yılları arasında Çanakkale'de yaşananlara şahit olan Tevfik Rıza Bey, burada gördüklerini ve yaşadıklarını zaman zaman dert ortağı, zaman zaman arkadaşı, zaman zaman da sevdiğinin yerine koyduğu günlüklerine yazarak farkında olmadan bizlere o döneme ait birçok olayın ulaşmasını sağlamıştır.

Tevfik Rıza Bey, 1914 yılı Kasım ayında dört arkadaşı kumandan Hikmet Bey, motorla ilgili görevli Muhsin Efendi, Kaptan Sait Bey ve baş telgrafçı Mürefte Telgraf Müdürü Sadullah Gazi Evrenos-zade ile beraber Kilitbahir Goncasuyu Telsiz Telgraf İstasyonu'ndaki görevine başladı. İstasyondakilerin görevleri düşman zırhlılarının ve denizaltılarının telsiz telgraf haberleşmelerini dinleyerek elde edilen bilgileri karargâha iletmektir. Savaş ilk aylarda nispeten sakin geçti. Günlüğüne düştüğü notlardan Tevfik Rıza Bey'in böyle zamanlarda mektup yazdığını, yürüyüşlere çıktığını ve Almancasını ilerletmek için Almanca kaynaklardan elektrik ve manipülâtör çalıştığını öğrenmekteyiz. Kilitbahir'i anlatabilmek için yakın bir tepeye çıkarak gördüğü manzarayı ve bulunduğu yeri gösteren bir harita çizen Tevfik Rıza Bey, gördüklerini şu sözlerle anlatmaktadır:

"Odamda uzun bir süre çalıştıktan sonra küçük bir yürüyüşe çıktım. Bulunduğumuz mevkinden biraz uzaklaşıp kayalıklara doğru gittim. Ne inanılmaz manzara. Dünyada başka benzeri olamaz. Deniz tüm sakinliği ve çekiciliği ile önümde uzanıyor".

Bulundukları istasyondaki yaşam koşulları Çanakkale Savaşları ile ilgili olarak birçok kitapta okuduklarımızı doğrular niteliktedir:

"Hava soğumaya başladı. Ateş yakmaya yakacağımız yok. Perişanlık... Bizi burada tepenin bir köşesinde en gerekli ihtiyaçlarımızı karşılamadan bıraktılar. Hatta verdikleri ekmek bile -zannettikleri en iyi şey- rengi öylesine siyah ki yenilecek gibi değil. Ceplerinde para olmayan askerlerin kötü karavanalarına kaşık sallayan bu insanlara acıyorum. Bu insanlarsa subay adayları"

Yazdıkları ile bize tarihi bilgiler de veren Tevfik Rıza Bey'in 9 Aralık 1914 günü Mesudiye Gemisi'nin batışını gözlemlemesi ve kendisi ile özdeşleştirerek yazması yavaş yavaş karamsarlığa kapılmaya başladığının bir ifadesidir. Çanakkale'de gördükleri herkese nasip olacak şeyler değildir. Kendisi de her zaman bunun bilincinde olmuştur. Gördüğü olayları defterine yazarken adeta yeniden yaşamıştır. Bu durum yaptığı tasvirlerden de açıkça anlaşılmaktadır:

“Aniden Mesudiye'den gelen bir top ateşi duydum. Bu atış bana normal gelmedi. Gemi bizim tarafa doğru yatmaya başladı. İki dakika sonra son kez üçüncü ateş duyuldu ve geminin birkaç metre önünde üç ayrı ışık gözüktü ve Mesudiye denize doğru yatmayı sürdürdü. Bu durumda gemi bombalanmış düşmandan gelen havan topu mermisi de denize düşmüştü. Beş dakika içinde koskoca gemi sulara gömülürken gövdesinin bir bölümü görülüyordu. Personel kurtarıldı. Daha dün hatta bu sabah kale gibi bir görüntüye sahipken şimdi bu enkaza bakmak öyle üzüntü verici ki... Kendimi bu gemiyle karşılaştırıyorum. Bugün genç, güçlü, hayat dolu, geleceğe güvenli... Belki yarın vurulmuş olurum karşıdaki enkaz misali. Doğa öylesine güçlü ve esrarlı ki... O kadar tehlikeden tehlikeye koşarken onun bunları bilmesinden korkuyorum”.

Savaş içinde paraya da ihtiyaçları vardır. Tevfik Rıza Bey para hesaplarını günlüğüne yazarken bize yaşadığı dönem ile ilgili çok önemli bilgiler verdiğinin farkında değildir:

“İstanbul'dan Osmanlı Bankası'ndan dört lira alıyorum. Bir aylık harcamam hazır. Geldiğimde dört liram vardı. Kale'de kaldığım üç günde yetmiş kuruş harcadım. Üçümüz yemek için sekiz lira harcadık. Karşıda yaşlı adam kanun çalıyor. Beni buradan alıp uzaklara götürdü. İstikbal bana çok güzel görünüyor. Bu karşı konulmaz ayrılığı kaldırabileceğimi hissediyorum. Hesap iki lira altmış beş kuruş çamaşır, banyo, vs. de harcadım. Param bitmişti. Bu gelen dört lirayla ayı çıkartırım”

Tevfik Rıza Bey'in yazdıklarından 19 Şubat 1915'ten itibaren Boğaz Savaşı'nın hız kazandığını anlıyoruz. Her sabah “düşman acaba bu gün ne yapacak?” Diye kalkan Tevfik Rıza Bey, görev yaptığı istasyonun terasından izlediği çarpışmaları günlüğüne yazarken tarihe büyük bir katkıda bulunmuştur:

“Sisli, biraz soğuk, şimdilik yağmurlu bir sabah. Acaba bugün ne yapacaklar? Belki hiçbir şey. Saat 12. Hâlâ ortalık sakin. Büyük olasılıkla poyraz öyle kuvvetli esiyor ki düşmanın top atışı engelleniyor. Öğleden sonra saat 15'e doğru üç kruvazör Boğaz'a girdiler ve Dardanos'u bombalamaya başladılar. Dardanos karşı koyup adeta gürlüyor. Aynı zamanda diğer Tabyalar da ateş açıyor ve kruvazörlerden birine mermi isabet etmişe benziyor. Hepsini kaçıyor. Tekrar dönüyorlar; ama bu sefer ikisi Dardanos'a uzaktan ateş açıyorlar. Mermiler tabyanın uzağına düşüyor. Kanımca olumlu bir şey yok”.

5 Mart 1915 tarihinden itibaren Kilitbahir bölgesi yoğun bir düşman saldırısına maruz kalınca Tevfik Rıza Bey ve İstasyondakiler için savaşın seyrini değiştirmiş ve ilk kez ölümle burun buruna kaldıklarını anlamışlardır. Tevfik Rıza Bey, bu tarihten itibaren yaşadığı olayları günlüğüne saat saat aktarmıştır. İstasyonun işlevi de artık yalnızca pasif dinleme ve karargâha düşman hakkında bilgi aktarmaktan öteye geçmiştir. İstasyondakilerin düşmanların kendi aralarında haberleşmelerine engel olarak karaya asker çıkarmalarını engelleyerek taarruzu geciktirme çabaları savaşın seyrini etkileyebilecek bir müdahaledir.

“Goncasuyu'ndan yirmi kilometre uzaklıktaki Ali Bey Çiftliği'ne gittik. İki buçuk saat içinde ulaştık. Hemen direk ve anteni kurmaya başladık. Üç saat sonra ise bizim Goncasuyu'ndaki bölümümüzle konuşmaya başladık. Karşı tarafın telgraflarını aldık; fakat biz gönderemedik. Düşmanın radyo dalgalarını bizim radyodan sürekli ve hızlı dalgalar göndererek harap ediyoruz. Düşmanın bizim telsiz telgraf cihazını ortadan kaldırmak istemeyeceği ne malum...”.

Tevfik Rıza Bey'in ve ekibinin karşı tarafın haberleşmesini kesmek hatta manipüle etmek için gösterdikleri çaba Kurmay Başkanı Selahattin Bey ve Cevat Paşa tarafından da takdir edilmiştir.

Savaş hızlandıkça hiçbir şey yapmak istemeyen ve sadece savaşın bitmesi için dua eden Tevfik Rıza Bey, yaşadığı ölüm korkusunu satırlarında açıkça ortaya koymaktadır:

“Tekrar iki mermi başımızın üstünden geçip biri doğrudan denize diğeri de toprağı sıyrarak denize düşüyor. Şu anda her şey ciddi görünüyor. İlk defa korkuyorum, evet ölmekten korkuyorum. Bel-

kıs'tan uzaklarda ölmekten korkuyorum, yas tutmasından korkuyorum. Ölümümün onu perişan etmesinden korkuyorum. Hayır! Yaşamam gerek, daha çok gencim, ruhum öylesine hayat dolu ki ve seviyorum, öyle çok seviyorum ki. Oh! Sadece ölümün varlığını düşünmek... Hayır! Ölmeyeceğim. Ölmek istemiyorum... Bütün varlığımız alarında. Bizzat ölümü görmekteyiz. İki adım ilerimiz kadavra kaplı. Hayat, hayatı istiyorum, yaşamak istiyorum...”

Savaşın yoğun olduğu günlerde özellikle kara savaşları başladıktan sonra Tevfik Rıza Bey ve arkadaşlarının çok az uyudukları günlüklerinde şu cümlelerle anlatılmıştır:

“Sabah saat 8. İşte kalktık ve masadayız. İki saat dinlenme yetmez mi! Çok bile. Ben ki uyumayı çok severim...”

Bir başka gün:

Saat 6.30. Bir buçuk saat uyku. Oldukça fazla. Hemen uyanıyorum.

Nusret Mayın Gemisi ile ilgili yazdıkları tarih sayfalarından fırlamış gibidir:

Nusret bu sabahki yoğun sisten yararlanıp Karanlık Liman'a kadar geldi ve yirmi beş tane mayın yerleştirdi. Umarız ki düşman atacağı ilk adımda bu torpillere çarpar...

18 Mart günü yaşananları adeta saat saat yazarak “18 Mart bozgunu, bu ünlü tarihin kabusu uzun süre hafızalardan silinmeyecek...”

Diyen Tevfik Rıza Bey'in günlüklerinin en çarpıcı yeri günün sonunda gördüklerini yazdığı bölüm olmuştur:

“İki şehir alevler içinde. Denizin üzeri kıpkırmızı görünüyor. Zavallı Kilitbahir kıpkırmızı, kanlar içinde bir görünümde yanıyor. Her şey normale döndü. Sanki ölümcül bir gün geçirmemiş gibiyiz. Eğer camlar kırılmamış, etrafta delikler açılmamış olsa, odamıza on beş adım kala bu manzara gerçekleşmese evet, her şey normal denilecek. Saat 23.00. Yangın Çanak'da son buldu. Kilit hâlâ yanıyor; ama şiddetini kaybetti. Bu kabusu ve her şeyi bitirip dinlenmeye çekiliyoruz...”

Korumasız olan Eceabat'ın İngilizler tarafından bombalanıp yakılmasını görerek isyan eden ve Eceabat'a gitmek üzere yola çıkan Tevfik Rıza Bey, savaşın en acımasız yanını görerek şaşkına dönmüştür. Uzaktan izlediği savaş adeta yanı başına gelmiştir. Gördüklerini günlüğüne aktarırken kısa kısa

cümleler kurması hâlâ gündüz yaşadığı heyecanın etkisi altında olduğunun bir göstergesidir:

“Manzara korkunç. Kimisi gömleksiz, kimisi shortsuz, yarı çıplak. Maydos'un yandığını, bir havan topunun hastaneye düştüğünü söylüyorlar. Şehre doğru koşmaya başlıyorum. Bir subay geri dönmem için yalvarıyor. Fakat yoluma devam ediyorum. Hastanenin önüne geliyorum. Önümde bir asker kanlar içinde yatıyor. Sağ kolu nerdeyse kopmuş. Sağ bacağı kırılmış. Alıp bir arabaya yerleştiriyorum. Hastanenin içi karmakarışık. Yaralılar yürüyemiyorlar. Zaten yürüyebilenler kaçmışlar. Çoğunun bacakları kırık. Bu karışıklık içinde benden başka subay yok. İki saat boyunca oradan oraya koşuşturuyorum. Hastanenin yarısı yanmış. İçeri girip, önüme çıkan herkesi yaralılara yardım etmeleri için zorluyorum. Kabul etmediklerini görünce, tabancamı alıp ölümle tehdit ediyorum. Böylece yaralıları dışarı taşıyıp, arabalara koyuyorlar. Karışıklığı, özellikle halkın heyecanını anlatmak imkânsız. Çoğunluğu kadın, genç kız ve çocuklardan oluşuyor. Zavallı yaratıklar, böyle bir felaketi hak edecek ne yaptınız! Siz ey uygar İngilizler! Ne büyük bir suç işlediğinizin farkında mısınız? Bugün hiçbir koruması olmayan Maydos kül oldu”.

Türk askerinin cesareti ve kahramanlığı günlüklerinin her satırında hissedilmektedir. Askerlerin ölüm saçan ateş altında şarkı söylemeleri çok şaşırtıcıdır:

“Mecidiye'de askerler tekbir getiriyorlar. Bu çok dokunaklı. İnsanın içinden ağlamak geliyor. Düşman korkunç bir şekilde ateş açtı. Beş kruvazör birden ateş açıyor. Mecidiye ateşin ana konusunu teşkil ediyor. Her dakika yirmi kadar 30,5'lik mermiler ya deniz kenarına ya da içine düşüyor. Mermiler kışlalara düşüyor ve her yer toz duman görünümüne bürünüyor. Çok acı bir manzara... Gök gürültüsü gibi sesler duyuluyor. Belkıs, Belkıs lütfen beni düşün... Askerler bu ölüm saçan ateş altında şarkı söylüyorlar.

Askerler kahramanlığa şarkı söyleyerek devam ediyorlar. Ceketlerini çıkarmış, kolları çıplak, avaz avaz şarkı söylüyorlar. Toprak kadavra kaplı. Kahraman askerler süngülerle düşmanı takip ediyorlar. Onlarda hiç direnmeden arkalarını dönüp kaçıyorlar. Yalnız Fransız askerleri cesaret gösteriyorlar. Geri kalan koyun sürüsü misali”.

Görev yaptıkları istasyonun bombalanması üzerine Müstahkem Mevki Komutanlığının emri ile ekip teçhizatlarıyla beraber Çanakkale Boğazının karşı yakasına taşınmıştır. 15 Mayıs 1915 tarihinde günlükte yazılanlar Tevfik Rıza Bey'in savaştaki rolünün bir özeti gibidir:

“Düşman karaya çıkarma yapmaya başlamadan önce kendisini pek çok üzdük. Evvela haberleşmelerine mani oluyorduk. Bu onlar için önemli bir nokta idi. Muarız Körfezi'nden Kilitbahir'i endirekt olarak topa tuttuğu zaman isabet edip etmediğini öğrenmek için giriş önlerinde bir torpido gözetleyerek karşı tarafa haber veriyordu. Biz ise bu haberleşmeye mani olduk. Gözetleme görevini ifa eden gemi haberleşmeye başlar başlamaz derhal biz de makinemizi işletir ve müdahaleye başladık. Bu suretle düşman gözetlemeden beklediği sonucu alamayınca ateşkesi kesti. Bütün bu görevlerin mükâfatını 5/18 Mart'ta düşmanın bizim telsize savurduğu beş on mermi ile gördük. 5 Mart taarruzundan sonra geri kaçan düşman artık denizden hiçbir teşebbüste bulunmadı. Aradan haftalar geçti. En son karargâhtan gelen resmi bir tebliğde 1 Mayıs 1915'te düşmanın karaya çıkarma yapacağı söylendi. 15 Nisan'da idik. Aradan çok geçmedi daha 1 Mayıs gelmemiş idi. Düşman Kumkale'ye, Seddülbahir'e, Arıburnu'na, Kabatepe'ye, asker çıkarmaya başladı... Düşman karaya üç adet cebel telsiz telgrafi çıkardı: W1, W2, W3. Bunlar aralarında özellikle gemilerle haberleşmeye girişiyorlardı. İşte yine evvelkisi gibi bunların haberleşmelerini engellemeye koyulduk. Bir akşam W2 saat sekizde başladığı bir telgrafi hala saat ikide göndermeye gayret ediyordu. Bu telgrafla haberleşme genellikle kısa ve çok mühimdi. Mesela “Bizim saflarımız durdu, 16. bataryaya ateş”. Gemiler tabii ki bu telgrafi alamıyordu. Binaenaleyh bataryalarımız buna çok ehemmiyet veriyor, günde elli kere bizi telgrafla çağırıyor, elli kere bu hususta emir ve talimat veriyor. Biz de görevimizi yapıyorduk. Görevimizi o derece güzel yapıyorduk ki sonunda bizden el-aman diyen azgın düşman bize Queen Elizabeth'in o “gülünç” otuz sekizliklerini savurdu. Ne yaptı: Hiç!... Yalnız bizi biraz seyahate mecbur etti. Rumeli sahilinin gönül açıcı bir tepesinden Anadolu yurdumuzun şefkatli kucağına atıldık... Fazla olarak da öteden beri arzu ettiğimiz bir çiçekliğe nail olduk. Mermilerden birinin külahını beraberce ge-

tirdik, onu güzel bir çiçeklik yapacağız.”

1915 Haziran ayında Çanakkale'ye bir tepeden bakan Tevfik Rıza Bey, 1914 Kasım ayında geldiği Çanakkale ile şimdiki arasındaki farkı üzüntü içinde defterine yazmıştır:

“Bir tepeye geldiğim zaman şehre göz attım. O çekici Çanakkale'den kalan buydu... Ziyaretçilerin hayranlığını kazanan bu şehirden geriye hiçbir şey kalmamış. Ya da yıkıntılar, harabe yığını, tamamen yanmış mahallelerden tüten dumanlar dışında bir şey kalmamış. Ve daima evet daima bu yükselen yangın kokuları arasında uzaklardaki gürültüler içinde dökülen gözyaşlarını görüyorum. Her şeye rağmen geçmişe dalıyorum. Binlerce sene önce Çanakkale dediğimiz bu bölgenin adı Troya idi. Bir gün, kıskanç insanlar, hiçbir sebebi olmadan – ya da gereksiz bir sebepten ötürü - bu bölgeye yerleşmeye geldiler... Bugün kullanılan silahlar o zaman yoktu. Ama bugün olduğu gibi, öldürmeyi, yakıp yıkmayı biliyorlardı... Ve öldürdüler, boğdular, yakıp yıktılar... Güçlü, verimli, ihtişamlı Troya'dan taş taş üstünde kalmadı. Diğerleri gibi sadece ismi kaldı... Geçmişle şimdi yaşananlar ne kadar birbirleriyle ilişkili! İnsanların yaradılışı değişmiyor. Geçmişte olduğu gibi, kana ve kıyıma açlık duyan insanoğlu, verimli ve güzel bölgelere göz dikip; yıkabildikleri kadar yakıp yıktılar. Dünkü insanlarla bugünküler arasında hiçbir fark yok. Ne yazık!”

18 Kasım 1914 günü yeni evli olarak Çanakkale'ye gelen Tevfik Rıza Bey'e yaşama gücü veren iki şey sevdiklerinden gelen mektuplar ve tekrar onlara kavuşabilme ümidi olmuştur. Günlüklerden anladığımıza göre Tevfik Rıza Bey'e İstanbul'daki ailesini her ziyarete gidişten sonra Çanakkale'ye dönmek çok zor gelmiş ve günlüklerini uzun süre yazamamıştır. Tevfik Rıza Bey'in günlüğü, endişe ve korku hisseden, savaşın dehşetine katlanamayan, yeni doğmuş çocuğuna ve eşine bir an önce ulaşmak için oradan kaçıp kurtulmak isteyen bir insanın değişen ruh hallerini sergilemektedir. Günlüklerde yazılanlar hakkında son olarak şunları söyleyebiliriz. Boğazda yaşananların ilk ağızdan anlatılması günlükleri önemli kılmaktadır. Çanakkale'de yaşanan savaşı nerede ise günü gününe, hatta saati saatine yazabilmesi Tevfik Rıza Bey'in görevinin ona bu fırsatı vermesinden kaynaklanmaktadır. Tevfik Rıza Bey'in iyi eğitim almış, çok kitap okuyan sosyal bir

kişi olduğu günlüklerinde kullandığı ifadelerden ve verdiği bilgilerden açıkça belli olmaktadır. Hem Çanakkale Savaşları'nı hem de yaşadıklarını iyi eğitiminin göstergesi olan entelektüel birikimi sayesinde çok güzel ifade etmiş ve anlatmıştır. Aynı zamanda Tevfik Rıza Bey, tuttuğu günlüklerle bize savaşın sadece iki taraf arasında yaşanan bir olay olmadığını, savaşın insani boyutlarının da bulunduğunu göstermektedir. Arkalarında bıraktıkları ailelerinin, sevdiklerinin savaşın seyrinden nasıl etkilendiklerini anlatan Tevfik Rıza Bey'i Çanakkale'de ayakta tutan önce mesleğini ve görevini gönülden severek yapması, sonra da eşine duyduğu sevgi ve aşk ile yeni doğan çocuğuna olan kavuşma heyecanı olmuştur. Günlüklerinin Çanakkale Savaşları'na yeni bir bakış açısı kazandıracağı muhakkaktır. Okumayı bitirdiğimizde “yazıyorum; ama günlüklerim oldukça yavan.” Diyen Tevfik Rıza Bey'in bu günlükleri bizim okumamız için yazmış olabileceği kanısına vardık.

Tevfik Rıza Bey'in günlüklerini yazdığı dördüncü defterin son sayfasına Belkıs Hanım tarafından yazılan not dikkate değerdir. Belkıs Hanım eşinin ölümünden hemen hemen üç ay sonra kim bilir kaç defa okuduğu günlüklere bu notu yazarak sadece kendi duygularını değil, savaşa gidip de dönmeyenlerin geride bıraktıkları yakınlarının acılarını da ifade ederek eşine şöyle seslenmiştir:

“Tevfik,

Ruhun ölümsüz olduğuna ve senin de benim ıstırap yüklü çılgınlıklarımı duyacağına inanmak istiyorum. Hayır, hayır her şey bitmedi. Ölüm bizi ayıramayacak. Ben hep seninim. Sen yoksun, uzun bir süre için yoksun. Ama ne çıkar? Nasıl olsa bir gün sana geleceğim. Sevgili Tevfik neden ilk sen ayrılıp gittin? Senin samimiyetin, aşkın, koruman olmadan kendimi karanlıklar içinde, yapayalnız yaşayan bir ölü gibi hissediyorum. Ama her şeye rağmen yaşamam lazım, bu çok ağır sonucu kabul etmek zorundayım. Çünkü babasız olan Nesrin'in annesine ihtiyacı var. Senin yerini tutabilecek miyim? Asla... Kızıma sarılıp ağlıyorum... Tevfik bizi bırakma...”

Kaynakça

Defter I/1 (15.11.1914); I/ 5 (30.11.1914); I/18 (9.12.1914); I/19 (9. 12. 1914); I/21 (9.12.1914) ; I/38 (22.12.1914); I/43 (25.12.1914); I/46/ 28.12.1914; I/41 (14. 1. 1915).
Defter II/32 (2.3.1915); II/46 (5.3.1915); II/47 (5.3.1915); II/56 (6.3.1915); II/63-65 (7.3.1915); II/72 (8.3.1915); II/73 (8.3.1915); II/85 (9. 3. 1915); II/96 (11.3.1915).
Defter III/17 (18.3.1915); III/59 (1.4.1915); III/ 72/11.4.1915; III/149/ (8.5.1915): III/157–158 (30.4.1915).
Defter IV/36-40 (5.6.1915); IV/45–46 (25.6.1915); IV/80 (21.3.1917); IV/146-150 (29.4.1915); IV/155-156/ (15.5.1915).

Belkıs Hanım'ın Mektupları; (21. 3. 1917).

BOA HR. SFR.3 672/47 (15 Ekim 1912).

Davos Dorf Guardaval Hastanesi'nden Tevfik Rıza Bey'in ölüm haberini bildirmek için ailesine gönderilen 13.12.1916 tarihli telgraf.

Doğan, Ayhan. “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Trablusşam Maarifi Üzerine Bir İnceleme”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2019, S:44, C.16, 406-428.

Doğruöz, V. Türkan, E. Yasemin Yücetürk ve Raşit Gündoğdu, Telsiz Telgraf İhtiyat Zabiti Tevfik Rıza Bey'in Çanakkale Günlükleri. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2019.

Tevfik Rıza Bey'in Mektupları: (3.12.1913); (17.12.1913); (16.1.1914); (27. 1. 1914); (23.7.1916).

Atıf

Doğruöz, Vahibe Türkan. “Tevfik Rıza Bey”, Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi, Ed. Murat Karataş, İstanbul: Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını (ISBN: 978-605-80897-7-8), 2022.

Vahibe Türkan Doğruöz, “Tevfik Rıza Bey”, Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi, Ed. Murat Karataş, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını (ISBN: 978-605-80897-7-8), İstanbul 2022.